

לולביהם, ומדוע לא נטלו בבתי כנסיות הרבים שהיו בירושלם (ע' כתובות קה. ואיכ"ר ב,ד) ולא היו צריכים להגיע לידי זריקת הלולים ולא ללמדם להקנות זה לזה – אך לפי שמצות לולב במקדש שבעה נלמד ממה שנאמר ושמתם לפני ה' אלקיכם שבעת ימים, אם כן נראה שיש קיום מיוחד של נטילה במקדש משום 'ושמתם לפני ה' אף ביום הראשון, דבר שאינו בגבולין, ששם המצוה היא לקיחה בלבד בלא השמחה המיוחדת הזו. על כן היו רוצים אנשי ירושלם לקיים מצוה זו, הגם שאין חיוב לבוא למקדש בשביל זה (עפ"י אגרות משה כרך ה, קדשים סג).

'ומלמדין אותם לומר כל מי שמגיע לולבי לידו הרי הוא לו במתנה'. אין זה ענין לשאלת 'ברירה' – מפני שאין אנו צריכים שיחול הקנין למפרע אלא משעה שהגיע לידו ואילך, ואז הלא מבורר מי הוא הקונה. לא אמרו 'אין ברירה' אלא כשצריך שיתברר הדבר למפרע בשעה שעדיין לא היה הדבר מבורר (עפ"י שאגת אריה צב).

היסוד עצמו מבואר בר"ש (מעשר שני ה,א) ובשו"ת הרשב"א (ח"ב פב) ובחדושי. וכן נראה מדברי רבנו יונה והריטב"א ב"ב פז: (ע' יוס"ד שם).

ובקצות החשן (סא) כתב להוכיח מדברי הרשב"א לענין שליח קבלת גט שחולק, ואולם דחו זאת אחרונים שהרי הרשב"א עצמו כתב כן כאמור (ע' דברי חיים הל' קדושין לג והל' גטין ל; הגרשש"ק במערכת הקנינים. וע"ש שער ג,כב).

'התקינו שיהא כל אחד ואחד נוטל בביתו'. לאו דוקא בביתו אלא גם בבית הכנסת, שיש שם הרווחה שלא כבמקדש (עפ"י זבח תורה).

'אמאי, טלטול בעלמא הוא'. מפשטות דברי התוס' נראה לכאורה שטלטול הלולב אסור משום מוקצה מפני שאינו כלי ואין בו שימוש מלבד המצוה, אלא שסברה היא להתירו משום המצוה (וכן יש לשמוע מרש"י מג. ד"ה אצטריך). ואולם הריטב"א מפרש 'טלטול בעלמא הוא' ואין בו מלאכה כלל, הלכך ודאי התר גמור ליטלו בחג שהרי הוא ראוי למצוות היום ואינו בכלל איסור מוקצה כלל (וצ"ע לפ"ז בלשון הגמרא להלן מג: גבי ערבב 'אי הכי כל יומא נמי לידחי', והלא אמרו שאין שם גזרת העברה ברה"ר וא"כ מה דחיה יש שם. ועוד צ"ע בריטב"א שם ד"ה ופרכינן א"ה. וע"ע חזון איש (מט,ט) שנקט לעיקר שאינו מוקצה ומותר לטלטל הלולב כל היום, וע' גם בחדושי הנצי"ב בע"א וביבמות לג: ובשפת אמת כאן. ע"ע בענין זה ובמסעף, בשבת קכד).

'גזרה שמא יטלנו בידו וילך אצל בקי ללמוד...' אף על פי שגם אם יעשה כן הלא טועה בדבר מצוה הוא ופטור מחטאת [לרבי יוסי דלעיל ועוד תנאים] – מכל מקום הלא עשה איסור, שאין זה כאנוס אלא שפטרנו תורה מחטאת, הלכך גזרו שלא יגיע לידי כן (עפ"י אחיעזר ח"ג פג,ג. וע' גם ערוך לנר). ויש סוברים ש'טועה בדבר מצוה' לא עבר על איסור כל עיקר ואינו טעון כפרה שהרי הוא כאנוס (ע' טעם המלך על שעה"מ לולב ח,א; באר יצחק אה"ע ג,ב; תורת חסד או"ח נח), אלא גזרו שמא יעביר לאחור שכבר קיים המצוה (עפ"י סמ"ג עשין מב מד; ספר האשכול ח"ב עמ' 23 ועוד).

דף מג

'אי הכי יום ראשון נמי? – ראשון הא תקינו ליה רבנן בביתו'. ודוקא בראשון שמצוותו מן התורה

בכל מקום, לפיכך התקינו בו שיהא כל אחד נוטל בביתו, אבל בשאר הימים שמצוותם מן התורה אינה אלא במקדש לא התקינו כן (המאור, ועתוס'. והריטב"א כתב שהיה יכול לפרוך שאר ימים גם כן יתקנו שיטול בביתו אלא שעדיף מזה הקשה).

רש"י פירש שמתוך שלא התרת לו אלא בביתו, זכור הוא ולא יבוא להוציא. ונראה לכאורה לפי זה שהתקנה היתה בכל מקום ומקום שלא ליטלו אלא בבית ולא יוליכנו לבית הכנסת, שאם הכוונה רק שלא להביאו להר הבית אבל מביא לבית הכנסת, מה היכר יש בכל המקומות הרחוקים מהמקדש. אלא אם נאמר שלא חשו לאותם מקומות כי רוב העם עולים לרגל ולנים בירושלם. ואולם לפי המסקנא שחזרו מתירוץ זה, שוב מתפרשת התקנה רק כלפי אנשי ירושלים הקרובים שיטלום בבית או בבית הכנסת ולא בהר הבית, וכמו שכתב בלקוטי הלכות כנ"ל.

'אלא ראשון דאיתיה מן התורה בגבולין לא גזרו בהו רבנן'. טעם הדבר, כיון שמדין תורה חובה גמורה היא בכל מקום ואי אפשר לו להיפטר הימנה, לא הקלו חכמים בדבר משום גזירה דרבה, אבל שאר ימים שאפשר לו להיפטר מן התורה כשאינו במקדש, הקלו בו אף במקדש לדחותו (ריטב"א).

(ע"ב) כדי לפרסמה שהיא מן התורה – להוציא מלבן של בייתוסין, שאינם מודים במצות ערבה מן התורה כדלהלן (ריטב"א. וע' גם בתשב"ץ ח"ב קצו).

מבואר כאן שהלכה למשה מסיני נחשבת 'מן התורה', שהרי מצות ערבה לרבנן הלכה היא (וכן הוכיח הריב"ש בשו"ת, קסג. ע"ש). וכן לעיל ו: קראו להלכה 'דבר תורה' ע"ש ברש"י. וכן אמרו בברכות יט: 'דבר תורה' על שיעור אהל המת, והוא הלמ"מ. ובעירובין ד: וברש"י לענין חציצה וכן ביומא מד: וברש"י; מנחות לט. 'קשר עליון דאוריתא' וברש"י; כתובות י. ורמב"ן שם קי: לענין כתובה דאוריתא; נדה ט. טו: לענין וסתות; תו"י יבמות ד: אגרות משה אה"ע לה, ב-ג.

כתבו ראשונים שמטעם זה דוחים את קביעות החדש שלא יחול יום ערבה בשבת, מה שאין עושים כן בשופר ובולב – כי ערבה הלכה למשה מסיני היא וצריכה חיזוק, שלא כשופר ולולב הכתובים בתורה (עפ"י ספר הפרדס. ואף שבוה"ו אין הערבה מהלכה אלא זכר למקדש, י"ל שצריך חיזוק לכשייבנה. אי נמי, בזה עצמו שקובעים כן, ניתן תוקף למצות ערבה להוציא מלב הצדוקים והדומים להם).

'אי הכי האידינא נמי לידחי? – אנן לא ידעינן בקיבועא דירחא'. וגם לאחר שעמד הלל הנשיא האחרון ותקן את החשבון שבידינו כשראה שהסמיכה מתמעטת ומתבטלת מישראל, וקידש כל החדשים ועיבר כל השנים על פי חשבון זה – לא קבע אלא על מנת שננהג בענין המועדות כמנהג אבותינו לעשות שני ימים טובים בחו"ל, כי כן ראו שכך יפה לנו וכך היא תקנתנו שמא יוצר קלקול על ידי גזרות שמד (כמו שאמרו בביצה ד:), ולא נתכוונו הלל ובית דינו אלא שיהיו לנו מועדות על פי בית דין כמצות התורה [שלולא שתקנו כן בטלו המועדות וראשי חדשים מישראל, שהרי גזרת הכתוב היא שאין לנו מועדות ולא חדשים אלא אם קדשו אותם בית דין מומחים וסמוכים, גם אם נדע מולד הירח] אבל לא רצו לשנות את מנהג אבותינו בכך, ואף במקומות בחו"ל שהשלוחים הגיעו לשם, גזרו לעשות שני ימים בכל מקום שלא לחלוק בחוצה לארץ. ואנו אין לנו אלא מה שקבעו וגזרו הם (עפ"י ריטב"א).

ובחו"א (קלב, ב) באר שאף לשיטת הרמב"ם שגם בחו"ל עושים יום אחד במקומות שידוע שהשלוחים היו מגיעים לשם, אעפ"י כ גזרו אף באותם מקומות שלא ליטול לולב בראשון בשבת, שלא תחלוק בחו"ל.

'אמר רב יוסף מאן לימא לן דערבה בנטילה דלמא בזקיפה'. פירוש, ועתה שאין לנו מזבח אין שייכת מצות זקיפה, הלכך אינה דוחה.

אבל אין לפרש היות ומצוותה בזקיפה אין צורך בדחיית שבת שהרי אפשר לזקופה מאתמול [וממילא גם בזמן הזה לא תדחה, שאין ראוי להחמיר בזמן הזה שהיא משום זכר למקדש יותר משעת המקדש גופא] – שהרי מבואר במשנה שערכה בשביעי דוחה את השבת, ועל כרחנו גם למאן דאמר ערבה בזקיפה היתה שם דחייה, לפי שהיו זוקפים אותה בכל יום ויום ולא מאתמול, וכך היא מצוותה (ריטב"א).

*

'פעם אחת חל שביעי של ערבה להיות בשבת והביאו מרביות של ערבה... הכירו בהן עמי הארץ ושמוסם מתחת האבנים והביאום הכהנים וזקפום בצידי המזבח' –
 נראה שבכוונה הביאו מעשה זה, להראות שגם עמי הארץ שאין בהם לא טעם ולא ריח הביאו טובה ביום זה, ואע"ג דאינהו לא חזו מזלייהו חזו שיום זה בא לקרב גם אותם לאביהן שבשמים, וממילא כמים הפנים אל פנים נתעורר אז אצל ישראל עצם האהבה להיות לעם להש"י למעלה מהטעם, ואף שעדיין אינו מרגיש מתיקות העבודה, ואף טרם שטעמו וראו כי טוב, נתעוררה האהבה שאינה תלויה בדבר שאין לה בטילה עולמית' (שם משמואל, להושענא רבה תרע"ב).

ציונים וראשי פרקים

'זיעבירנו ד' אמות ברשות הרבים'. ערש"י ותוס'. מפשטות דבריהם נראה שחייבים על העברת ד' אמות ברשות הרבים אפילו לא היתה העקירה וההנחה ברשות הרבים, ואף בשעוקר או מניח בכרמלית. [ויש מפרשים שהוא חיוב מחודש שנלמד ממלאכת המשכן]. ואולם הגרעק"א באר דברי רש"י ותוס' באופן אחר [וע' במאירי כאן ובשבת צו]. ע' במובא בשבת צו.

יש מהאחרונים שרצו לומר בדעת רש"י שבהעברת ד' אמות ברה"ר, כיון שמקורה בהלכה למשה מסיני ולא בלימוד מהמשכן, לא נאמר בה דין 'מלאכת מחשבת' וחייב עליה גם אם לא היה בדעתו מתחילה להניח במקום שהניח לבסוף (ע' כפות תמרים ותפארת ישראל ושו"ת בית זבול ח"ב יט, ח. ואולם הרש"ש פרש דברי רש"י באופן אחר). ומאותו טעם יש שכתבו לחייב על העברה גם באופן שאינה צריכה לגופה (ע' דברי חיים ויצא; ציונים לתורה יט). ואולם מדברי הראשונים אין נראה כן, אלא ההעברה תולדה וענף ממלאכת הוצאה (ע' במובא בשבת צו):

הסברים נוספים מדוע נקטו בגמרא העברת ד' אמות ברשות הרבים – ע' במאירי; חדושי הגר"ר בנגיס ח"א סא, י. וע"ע אבני נזר או"ח תפ"א; ביצחק יקרא כה.

פירוש כל מהלך הגמרא על דרך הסוד, ע' בספר עבודת ישראל סוכות.
 ענינים נוספים בענין נטילת לולב בשבת, במקדש ובגבולין – ע' בשם משמואל סוכות תרע"ב.

'לולב וכל מכשיריו דוחין את השבת דברי רבי אליעזר'. על מש"כ רש"י 'לקוצצו מן המחובר ולא ג' דו' – ע' בשו"ת אבני נזר או"ח צה.

'ימים – ואפילו לילות... ולא לילות'. ע' בענין זה בטורי אבן מגילה ז: שו"ת דובב מישרים ח"א קלא, ג; ובהרחבה רבה בחדושי הגר"ר ח"ב מה, ב.

אלא יום אחד, כלולב. ולא קבעו יום טוב ראשון שידחה, כי אז אין ניכר שבשביל ערבה נדחה מאחר והלולב דחה, לכך קבעו שבשביעי ידחה].

אף אם ננקוט [לדעת אבא שאול, כדלהלן] שכל ישראל העומדים בעזרה היו נוטלים ערבה – בשבת לא היו נוטלים אלא הכהנים משום גזרה (עפ"י מהרש"א מד.).

מצות ערבה אינה נוהגת מהתורה בגבולין כלל אלא מיסוד / מנהג נביאים כדלהלן. ובזמן הזה מצות ערבה מדרבנן, זכר למקדש (עפ"י תוס', ר"ן) ולא תקנו זכר למקדש אלא יום אחד בלבד [בשונה מלולב – לפי שאין לה עיקר מהתורה בגבולין]. ואין הערבה דוחה את השבת בזמן הזה, אלא שקבעו שלעולם שביעי של חג לא יחול בשבת, כדי שלא לבטל מצות ערבה. (כן אמר בר הדיא, וכ"ה בירושלמי. והחמירו בה יותר מלולב ומשופר שלא תיבטל לעולם, כדי לפרסם שהיא מהתורה במקדש ולהוציא מלב הבייתוסין, וגם מפני שאינה נוהגת אלא יום אחד בלבד לא רצו שתיבטל מכל וכל. עפ"י ראשונים). ורבין וכל היורדים לבבל אמרו: מזדמן בשבת ואינו דוחה. עתה קבעו הלוח באופן שלא ייקלע יום ערבה בשבת, ומתקן הלוח ראה בזה דברי הירושלמי, שלא כמסקנת תלמודנו (ר"ן וריטב"א).

ב. אף בזמן שערבה היתה דוחה שבת, אם לא הכינוה מאתמול או שהיתה מונחת תחת אבנים – אסור לחלל את השבת, אף לא באיסור טלטול האבנים שהוא מדרבנן, כדי ליטלה למצוותה (כ"מ מעשה דבייתוסין, כפרש"י). וכן הדין במכשירי לולב. ואולם לשיטת רבי אליעזר מכשירי מצוה דוחים את השבת, ואפילו לא קצץ הלולב מאתמול – קוצצו ואוגדו בשבת (ביום – ואפילו בשבת).

דף מג

פג. מצות ערבה במקדש – בנטילה או בזקיפה סביב המזבח? [מצות ערבה בזמן הזה, כיצד?]

נחלקו החכמים האם מצות ערבה במקדש בנטילה; הכהנים (רש"י ותוס') נוטלים אותה (ומנענעים בה. רש"י) ומקיפים בה את המזבח ואחר כך זוקפים אותה בצדי המזבח (כדלהלן מה. כן נקטו רבי חנינא, ורב נחמן בשם רבה בר בר חנה), או מצוותה בזקיפה בלבד, ואילו הקפת המזבח היתה כשלולב בידיהם (כן נקטו רבי אלעזר ורב יוסף. וכן נסתפק רבי יוחנן להלן מד.). והסיקו על פי התוספתא כדעה ראשונה.

א. לפי מה שנוקטים מצותה בנטילה, אפשר שלדעת אבא שאול שלמד מצות ערבה מהתורה, אף ישראל שבמקדש נוטלים אותה בעזרה, אבל אין מקיפים בה את המזבח אלא כהנים (עפ"י תוס' מד. ד"ה אמר. ומשמע שלחכמים אין ישראל נוטלים). ויש שנראה מדבריהם שאף לחכמים כל העם שבמקדש היו נוטלים אותה (ער"ן וריטב"א). ויש אומרים שאף ישראל היו מקיפים המזבח (עפ"י ריצ"ג הל' לולב, ומובא באו"ז ח"ב שטו; שיטמ"ק מנחות כז: אות ו. וע"ע בסמוך). ונראה מדברי התוס' שהקפת הכהנים – תקנה היא מדרבנן (מהרש"א מד.). ולדעת הרמב"ם נראה שהיא מדאורייתא (עפ"י מגילת אסתר ולב שמה ל"ת סט, להרמב"ם שאיסור כניסת בע"מ בין האולם ולמזבח מדאורייתא, וע"כ שמצות ההקפה דוחה איסור זה כי גם היא מהתורה).

ב. למאן דאמר בזקיפה, מצוה בכל יום לזקוף הערבה סביב המזבח, ואף בשבת – כשחל שביעי בשבת (עפ"י ריטב"א). וכן פסק הרמב"ם (לולב ז, כא). ומדבריו משמע שאחר הזקיפה היו העם נוטלים אותה [ומנענעים. שעה"צ]. עוד משמע מדבריו שאפילו הזקיפה כשרה להעשות על ידי זרים (שיעורי הגריד"ס).

- ג. מסתבר שאף לפי הנראה מפירוש הרמב"ם שמצות לולב בירושלים [עכ"פ בזמן המקדש] שבעה מדאורייתא, מצות ערבה אינה שבעה אלא במקדש, ולא רק לחכמים שערבה מהלכה למשה מסיני והריהי דומה לניסוך המים שבמקדש, אלא אפילו לאבא שאול נראה שגם הוא סובר שהיא הלכה למשה ולא נאמרה אלא במקדש (עפ"י מנחת שלמה ח"ב נ, ד).
- ד. עתה שנוהגים להקיף בבית הכנסת בכל שבעת הימים פעם אחת וביום השביעי שבע פעמים, זכר להקפת המזבח, משמע שסוברים שהיו מקיפים המזבח בלולב, שאם הקיפו בערבה א"כ לא היה לנו להקיף אלא בשביעי [אבל אם היו מקיפים המזבח בלולב, מתוך שאנו נוטלים הלולב שבעה ימים זכר למקדש, הנהיגו להקיף בו זכר למקדש]. ולפי זה אף בשביעי של ערבה ראוי להקיף בלולב ולא בערבה (ר"ן, עפ"י רש"י והרמב"ם. וע' גם מחז"ו שפב).
 ויש אומרים שאנו נוקטים לעיקר שהיו מקיפים בערבה (עפ"י ריצ"ג; ספר המנהיג הל' אתרוג מא; בעל העיטור; טווא"ח תרסד וב"ח. ופירש שם שגם למ"ד ערבה בנטילה, היו מקיפים אף עם הלולב. וכ"כ השפת-אמת (מב: עפ"י תשובת רש"י). והבית-יוסף (תרסד) כתב שנהגו להקיף בשביעי גם בערבה (וכן כתב הב"ח. וכן הוא ברמ"א תרס, ב. וכן נהג הגר"ח סולוביצ'יק – מובא בשעורי הגר"ד). והמנהג הרווח להקיף בלולב בלבד (ע' רמ"א תרסד, ז ומשנ"ב שם ובס"י תרס סק"ח).
- מי שאין לו לולב ואתרוג – אינו מקיף את הבימה, כשם שבשבת איננו מקיפים (או"ז; מחז"ו שפב). ויש אומרים שביום הושענא גם מי שאין לו לולב יקיף בערבה (ב"ח תרס תרסד).
 יש נוהגים להקיף בלולב לאחר תפילת מוסף (עפ"י מחז"ו; טור. וכ"ה במנהגי אשכנז), וכן לענין חביטת הערבה [לפי שאינן אלא מנהג, לכך תפילת חובה קודמת]. ויש נוהגים לאחר קריאת ההלל [מפני שהלולב ביד ואם מניחו נראה קצת כמעביר על המצוה, וכיון שהתחילו בהושענות עם הלולב גומרים אותן עם הערבה] (ע' כף החיים תרס סק"ד. וכן מנהג נוסח ספרד ובקהלות החסידים).
 ויש נוהגים לאחר קריאת התורה קודם שהחזירו הספר למקומו (ע' טור וב"ח. ע' בכל זה אגרות משה או"ח ח"ג צט).
- ה. הרש"ש (מד: דייק מלשון רש"י שהערבה נאגדת בנטילתה. וכן כתב ר"מ זכות. וכן מנהגנו (משנ"ב תרסד ס"ק יז). והמגן-אברהם הביא יש אומרים שאינה נאגדת.
- ו. נחלקו הראשונים על חבטה האמורה בערבה, האם ענינה נענוע או חבטה על הקרקע או על כלי. וכן המנהג הרווח (עפ"י המקובלים), לחבוט חמש פעמים על הקרקע.
- ז. מובא מהגאונים שהיו עולים בכל שנה מבבל לירושלים ומקיפים את הר הזיתים בהושענא רבה שבע פעמים (ספר חסידים תרל בשם רב האי גאון).

דף מד

- פד. א. מצות ערבה – מה מקורה?
 ב. האם כהנים בעלי מומין נכנסים בין האולם ולמזבח למצות ערבה?
 ג. האם ערבה צריכה שיעור?
 ד. האם הערבה ניטלת בפני עצמה או אף עם דבר אחר?
 ה. האם מברכים על מצות ערבה?